

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ
40–50-Х РОКІВ ХХ СТ. ЯК СКЛАДОВА
ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР

У статті зроблено спробу проаналізувати післявоєнні радянсько-польські територіальні корекції, які мали вплив на зміну етнополітичної ситуації на пограниччі. Висвітлено радянські спроби переконати польських селян перейти на колгоспну систему господарювання, а також пропагандистську діяльність СРСР у гуманітарній сфері, спрямовану на польське суспільство.

Igor Tsependa. The Ukrainian-Polish Relations in 1940–50s of the 20th Century as a Part of Economic and Humanitarian Policy of the USSR. In the article the author tries to analyze the post-war Soviet-Polish territorial corrections, which influenced the ethno-political situation on the border. The Soviet attempts of convincing the Polish peasants to go over to the kolkhoz system of management, as well as the propaganda activities of the USSR in the humanitarian sphere aimed at the Polish society are covered.

Розв'язання територіальних питань між СРСР та Польщею у першій половині ХХ ст. було важливою темою всіх міжнародних конференцій, які переформатовували геополітичну карту Європи. Тільки з підписанням Договору про радянського-польський державний кордон 16 серпня 1945 року на юридичному рівні було завершено дискусії навколо цієї надзвичайно складної проблеми. Натомість радянське керівництво не відмовилося від ідеї територіальних корекцій і в наступні роки. У цьому контексті показовим був переговорний процес між радянським і польським керівництвом на початку 50-х років навколо прикордонних територій Польщі та УРСР.

5 жовтня 1950 року секретар ЦК КП(б)У Л.Мельников отримав лист від міністра закордонних справ УРСР Д. Мануїльського, у якому повідомлялося про звернення першого заступника міністра закордонних справ СРСР А.Громика з проханням дати детальну характеристику соціально-економічного становища районів Львівської та Дрогобицької областей, що розташовані між радянсько-польським кордоном і смугою, яка проходить (з півночі на південь) на захід від села Потелич; на схід від сіл Принада, Врублячин,

Немирів; на захід від сіл Вербини, Бороуси; на схід від сіл Чернилява, Накінечне Друге, Поруденко, Порудно, Воля Арламівська, Ляшки-Гостинцеві; на схід від міста Мостиська; на захід від села Темановичі; на схід від населених пунктів Чипшки і Хирів¹. У характеристиці потрібно було вказати: кількість та національний склад населення, кількість населених пунктів, корисні копалини, запаси і видобуток, родючість ґрунту, наявність промислових підприємств, їх профіль і продуктивність, посівні площі та продукцію сільського господарства, протяжність залізничних колій та шосейних доріг тощо. Крім того, висловлювалося прохання дати аналогічну характеристику ділянок польської території, які прилягали до Волинської і Львівської областей².

У порівняльній характеристиці економічного становища ділянок радянської та польської територій подавалися такі дані: площа кожної з визначених територій становила близько 1 750 кв. км; населення української частини — близько 152 тис. осіб, а польської — близько 40 тис.³ Радянська ділянка включала в себе західні райони Львівської області (Немирівський, Краковецький, Рава-Руський) і Дрогобицької області (Мостиський, Нижанковицький, Добромильський, Хирівський, Нижньоустрицький), а з польського боку — близько 230 населених пунктів, з яких міста Грубешів, Варяж, Кристинопіль, Белз, Угнів⁴.

В обмін на польські території, які, на думку радянського керівництва, мали багатющі запаси кам'яного вугілля, пропонувалися українські території, що мали нафтоносні поклади. Привабити польську сторону намагалися нафтовим родовищем у селах Чарна, Стрільбичі Нижньо-Устрицького району, де за добу добувалося 105 тонн нафти, а її загальний запас становив близько 2 млн тонн, а також газовими родовищами в Нижанковському районі в селах Хідновичі, Поповичі і Тишковичі, де працювало 6 газових свердловин з добовим видобутком 2 тис. куб. м газу та загальними покладами на 800 млн куб. м газу⁵.

15 жовтня 1951 року в ЦК КП(б)У поступило повідомлення про відселення і завершення до передачі ділянки. Ділянка була передана Польщі 20 жовтня 1951 року. З неї було переселено 7 167 сімей — 32 066 осіб, які направили в південні області⁶. На основі Договору між урядом СРСР та урядом Польської Республіки від 15 лютого 1951 року про обмін ділянками державних територій⁷ були передані села в районах Нижньо-Устрицького, частина сіл Хирівського і Стрільківського районів Дрогобицької області⁸. Ділянка,

яка відходила до Польщі, становила 480 кв. км з 42 населеними пунктами та 97 нафтовими свердловинами⁹.

У 1954 році питання територіальних обмінів знову стало на порядку денному. Цього разу з ініціативою до ЦК КПРС вже звернулося українське керівництво. У листі секретаря ЦК КПУ А. Кириченка від 14 грудня 1954 року відзначалося, що в прикордонних районах Львівської та Волинської областей УРСР у післявоєнний час відкрито нове вугільне родовище із загальними запасами кам'яного вугілля близько 1,5 млн тонн. На цьому родовищі була вже побудована одна шахта потужністю 300 тис. тонн вугілля на рік і ведеться будівництво ще 11 шахт, з яких дві повинні бути бути введені в експлуатацію в грудні 1954 року. Всього у Львівському вугільному басейні, згідно з рішенням уряду, планувалося побудувати 51 шахту загальною потужністю 23 млн тонн вугілля на рік¹⁰.

СРСР планував отримати від ПНР прикордонну територією, в основному Люблінського воєводства, яка межувала з Львівською та Волинською областями і в надрах якої, на думку фахівців, знаходились запаси кам'яного вугілля. Йшлося про обмін територіями площею близько 1 250–1 300 кв. км.¹¹

31 серпня 1956 року ЦК КПУ зробило ще одну спробу порушити це питання перед ЦК КПРС. З огляду на попередні факти у довідці було наголошено, що біля самого кордону геологами було знайдено вугільні пласти нижньої частини найбільш продуктивних покладів середнього карбону, які освоюються у Верхньосілезькому кам'яновугільному басейні, середня потужність пластів досягає 5 метрів¹². З радянського боку для обміну пропонувалась територія в Дрогобицькій області, у яку повністю входили Нижанковичський, Добромильський і Хирівський адміністративні райони, і частково Крукеницький, Мостиський, Старосамбірський, Стрільківський і Турківський райони¹³.

На цій території було 104 населених пункти з населенням 71 тис. чол., 56 колгоспів з 50 тис. га орних земель, 26 тис. га лісових масивів із запасами деревини 3,5 млн куб. м тощо¹⁴.

Південна частина цієї території була нафтоносною; на ній на той час було відомо 10 перспективних нафтоносних площ. Одна з них у районі с. Стрельбичі в той час експлуатувалась з дебетом 7–9 тонн нафти в добу. У північній частині території, яка пропонувалась для обміну, були промислові запаси газу. В обмін на цю площу радянська сторона прагнула отримати від ПНР територію, яка межувала із Львівською і Волинською областями, у надрах

якої за прогнозами геологів було 1,5–2 млрд тонн вугілля. На цій ділянці планувалось побудувати 50–60 шахт загальною виробничою потужністю 30–35 млн тонн вугілля на рік¹⁵.

Територіальні обміни 50-х років створили умови для відновлення питання щодо репатріації польського населення, у чому були зацікавлені обидві сторони. У зв'язку з цим 25 березня 1957 року було підписано Угоду між урядом СРСР та урядом ПНР про терміни і порядок подальшої репатріації з СРСР осіб польської національності. Згідно з угодою, прийом заяв проводився до 1 жовтня 1958 року, а репатріація повинна була завершитись до 31 грудня 1958 року¹⁶.

Кремлівська верхівка також намагалася якнайшвидше накинути Польщі соціалістичні форми господарювання, передусім колгоспну систему в сільському господарстві. Одним з дійових, на думку партійних керівників, методів переконання було обрано відвідування польськими селянами українських господарств. Так, 22 лютого 1949 року М. Хрущов доповідав Й. Сталіну про перебування в УРСР з 18 до 21 лютого 1949 року делегації польських селян у кількості 24 чол. В інформації відзначалося, що великий подив у делегатів викликав добробут в домі голови колгоспу «Здобуток Жовтня» Тальнівського району Київської області, власна автомашина, корова та інше майно, а в одній з кімнат стояла бочка з вином, яким він щедро пригощав гостей¹⁷. У складі делегації найбільшими реалістами були представники Польської селянської партії. Саме вони звернули увагу на те, що таблички в корівниках із кількістю надоїв кожної корови є занадто новими, підкресливши, що вони були підготовлені до їхнього приїзду. Їхнє здивування викликало й те, що навколо будинків колгоспників не було господарських прибудов для худоби, а також відсутність кормів¹⁸.

За результатами поїздок польських селян до Одеської, Харківської і Запорізької областей, які відбулися в березні 1949 року, мала місце критична оцінка колгоспного ладу в СРСР з боку окремих польських делегатів. Показовим був виступ у дискусії заступника генерального секретаря Польської селянської партії (ПСП) Б.Томаса, який однозначно заявив, що «у теперішніх умовах складної і напруженої міжнародної ситуації створення колгоспів у Польщі шкідливе і небезпечне, оскільки внесе розкол і викличе боротьбу серед польського народу»¹⁹.

1 липня 1949 року на ім'я Й.Сталіна була подана інформація про перебування в Україні третьої делегації польських селян

у кількості 395 чол., у тому числі 209 членів сільськогосподарських колективів і 112 селян-односібників²⁰. Польська делегація була розділена на 12 груп і 21 червня виїхала в Київську, Сталінську, Ворошиловградську, Харківську, Дніпропетровську, Полтавську, Вінницьку, Кам'янець-Подільську, Сумську, Житомирську, Чернігівську і Кіровоградську області. Так, колгоспники колгоспу «20-річчя Жовтня» Кобеляцького району Полтавської області зустріли польських гостей парадом мотоциклістів і велосипедистів, у якому взяли участь близько 100 колгоспників на своєму особистому транспорті. Наявність такої великої кількості мотоциклів і велосипедів в особистому вжитку було єдиним, що вразило гостей²¹.

У вагонах, якими делегати виїжджали в області, були встановлені магнітофони, і на побажання делегатів на плівку були записані їхні висловлювання, що викликало в них велике захоплення. На підставі цього М. Хрущов висловив пропозицію подарувати по одному магнітону Б. Беруту і М. Циранкевичу²².

Все ж результати цих поїздок виявились малоефективними, а тому в наступні роки від них відмовились.

Водночас подібні методи налагодження братерської дружби використовувались і в культурі. Так, 7 липня 1948 року під час зустрічі представника Українського товариства культурних зв'язків із закордоном Н. Скачко з віце-консулом РП у Києві А. Влонським співрозмовники погодились, що в польській, як і в українській пресі, занадто мало публікацій про їхні народи²³. При цьому останній поінформував, що мав розмови з українськими письменниками Л. Дмитерком і А. Малишком про переклади українською мовою кращих творів сучасних польських поетів і письменників. Цікаво, що Влонський повідомив співрозмовника про зауваження, яке зробив йому посол, щоб він звертався за консультаціями виключно до Українського товариства культурних зв'язків із закордоном (УТКЗЗ) і надалі ці питання проводив тільки через це товариство²⁴.

Вже станом на перший квартал 1949 року УТКЗЗ повідомляло М. Хрущова, що воно підготувало пропагандистські матеріали українською і російською мовами. Великі партії матеріалів українською мовою УТКЗЗ надсилало у Румунію, Чехо-Словаччину, Югославію, аргументуючи це тим, що в цих країнах багато українського населення, яке охоче читає матеріали рідною мовою. Натомість у Польщу, Болгарію, Угорщину й Албанію Товариство надсилало матеріали українською та російською мовами в меншій кількості. У цих країнах надіслані матеріали перекладалися

польською, болгарською, угорською та албанською мовами²⁵. Зауважувалось, що з Польщі за 1948 і перший квартал 1949 року було тільки три запити: Товариство польсько-радянської дружби просило УТКЗЗ узяти участь у Міжнародній виставці підручників, яка проходила в Польщі в травні 1948 року; посольство СРСР у Польщі просило вислати їм фільм «Радянська Україна»; польський перекладач української літератури Йосиф Бояр просив відновити йому надсилання української літератури²⁶.

Скоріш за все, польська сторона була піддана критиці, оскільки вже в червні 1949 року Товариство польсько-радянської дружби звернулось з проханням до УТКЗЗ надати допомогу в отриманні платівок українських музичних творів, нот українських народних пісень, творів українських письменників і поетів для бібліотек тощо.

У жовтні 1949 року ЦК КПУ схвалив заходи, розроблені Українським товариством культурних зв'язків із закордоном з метою посилення пропагування культури Радянської України в Польщі. В одному із зауважень зверталась увага на потребу прискорення виготовлення фотовиставки «Українська РСР» до листопада 1949 року.

Одночасно радянське керівництво особливо уважно відстежувало зв'язки українських письменників з польськими літераторами, які не йшли на співпрацю з владою. Так, 5 червня 1952 року Спілка польських письменників привітала М. Рильського з присудженням йому премії польського літературного «ПЕН-клубу» за 1950 рік як кращому перекладачеві польської літератури. Йшлося про переклад «Пана Тадеуша». У зв'язку з цим ЦК підготував довідку про діяльність польського «ПЕН-клубу», відзначаючи, що він є формальним відгалуженням міжнародної буржуазної письменницької організації «ПЕН-клубу». При цьому зазначалося, що повідомлення про присудження премії М. Рильському були опубліковані в 1951 році у всій польській пресі²⁷. 10 червня 1952 року А. Вишинський направив телефонограму, у якій наголосив, що М. Рильському необхідно ухилитися від прийняття почесної премії польського літературного «ПЕН-клубу». При цьому було додано, що прогресивні польські письменники не є членами клубу і не відвідують його. Зверталась увага, що ЦК ПОРП планує прийняти рішення про те, щоб польська секція вийшла зі складу міжнародної організації «ПЕН-клубу», і обговорює питання про розпуск польської секції в найближчий час²⁸.

Вищевикладене дозволяє зробити такі висновки:

1. Визначальною причиною територіальних обмінів були геополітичні та економічні інтереси СРСР, зокрема в районі нового вугільного басейну обабіч українсько-польського кордону. Зумовлений цим обмін територіями між Польщею та СРСР (УРСР) супроводжувався насильним відселенням українців і поляків з тих районів у 1948–1951 рр., що спричинило до зміни етнополітичної ситуації в цьому регіоні.

2. Кремлівська верхівка також прагнула якнайшвидше залучити Польщу до системи соціалістичної економіки, насамперед у галузі сільського господарства. В цьому процесі УРСР була відведена роль пропагандистського майданчика колгоспного устрою, який насаджувався і в західних областях у 1946–1948 рр. Однак ознайомлювальні поїздки польських селян в УРСР не дали очікуваних результатів.

3. Незважаючи на налагодження культурного обміну між Польщею та УРСР, що знайшло своє відображення в передачі до Польщі творів українських письменників і поетів, передана література не спрямовувалася до української громади Польщі. Крім того, радянське керівництво не допускало зближення українських письменників з польськими, особливо з незалежними літературними об'єднаннями.

---

¹ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 187. — Арк. 52.

² ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 187. — Арк. 52–53.

³ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 6231. — Арк. 54.

⁴ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 187. — Арк. 54.

⁵ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 187. — Арк. 55–56.

⁶ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 868. — Арк. 1.

⁷ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 868. — Арк. 9.

⁸ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 868. — Арк. 6.

⁹ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 868. — Арк. 10, 13.

¹⁰ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 3712. — Арк. 1.

¹¹ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 3712. — Арк. 2.

¹² ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 3712. — Арк. 9.

¹³ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 3712. — Арк. 9.

¹⁴ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 3712. — Арк. 4.

¹⁵ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 3712. — Арк. 10.

¹⁶ Советский Союз — Народная Польша. 1944–1974. — Документы и материалы. — М.: Политиздат, 1974. — С. 217.

-
- ¹⁷ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5823. — Арк. 80.
¹⁸ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5823. — Арк. 81–82.
¹⁹ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5823. — Арк. 371.
²⁰ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5824. — Арк. 260.
²¹ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5824. — Арк. 261.
²² ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5824. — Арк. 271.
²³ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5104. — Арк. 10.
²⁴ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5824. — Арк. 15.
²⁵ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 6231. — Арк. 89.
²⁶ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 6231. — Арк. 90.
²⁷ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 188. — Арк. 19–20.
²⁸ ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 188. — Арк. 21.